
Ivan Lozica

O folkloru – šesnaest godina nakon »Metateorije«

Polazeći od svijesti o žanru folklorističkih i antropoloških rasprava, autor se osvrće na probleme međunarodnog povezivanja hrvatske folkloristike, posebice na pitanja objavljivanja u inozemstvu, u svjetlu političkih promjena i rata na jugoistoku Europe. Središnji dio teksta bavi se definiranjem folkloru i mjestom folkloristike u sistematizaciji znanosti, na temelju ponovnog čitanja ranog autorovoga teksta »Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti« tiskanoga 1979. godine. Članak završava digresijom o identitetu i folkloru, u kojoj autor iznosi vlastite poglede na odnos identiteta i cjeline.

Using the knowledge about genre in folklore and anthropology studies, the author focuses on the problems Croatian folklore researchers are faced with in their international contacts, especially as far as publishing abroad is concerned in view of the political changes and war in southeastern Europe. The central part of the paper is an attempt to define folklore and the place of folklore studies within systematized science – on the basis of the author's early study, "The Metatheory in Folklore Studies and the Philosophy of Art", published in 1979. The paper ends with a digression on identity and folklore, in which the author expresses his views on the relationship between identity and the whole.

Naslov ovoga članka zahtijeva ispriku i pojašnjenje neupućenom čitatelju. Šesnaest je godina prošlo od objavljivanja mogega ranog rada »Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti« (Lozica 1979). Iako taj tekst posjeduje svu uobičajenu znanstvenu aparaturu, riječ je o tipičnom metateorijskom članku koji preispituje temeljne pojmove struke, određuje mjesto folkloristike u sklopu sustava znanosti i zalaže se za istraživanje folkloru u kontekstu.

Ispričavajući se čitateljstvu zbog autorske neskromnosti i osobnoga tona, usudujem se tvrditi da proteklih šesnaest godina nikako nije umanjilo kakvoću toga članka. »Metateorija« (tim skraćenim naslovom u ovome tekstu mislim nazivati gorenavedeni članak), bila je i ostala temelj na koji se oslanja sva moja dosadašnja folkloristička znanstvena djelatnost. Meni je kao autoru to bio i ostao možda najdraži vlastiti tekst – čini mi se ne bez razloga.

Svijest o žanru

U knjizi Victora Turnera *From Ritual to Theatre* objavljenoj 1982. godine, u članku o dramskom obredu i obrednoj drami (Turner 1989:188—189) kao općepoznata istina izrečena je tvrdnja da je antropološka monografija postala strogim književnim žanrom, donekle uvjetovanim modelima prirodnih znanosti, što se uostalom odnosi i na sve humanističke znanstvene rasprave. Hrvatskim folkloristima, upućenim u Bahtinovu teoriju govornih žanrova, ta je tvrdnja neupitna. Pitanje je, međutim, je li to jednako neupitno na drugim područjima humanističkih i povijesnih znanosti. Preispitivanja metoda, proširivanje polja istraživanja i sve veća upućenost u pravce i škole svjetske znanosti svugdje rezultiraju sve većim brojem metateorijskih tekstova, koji se stilom i sadržajem obično udaljavaju od «klasične» produkcije znanstvenih rasprava i knjiga. Metateorijski tekstovi često su nalik književnim ili filozofskim esejima, lišenim uobičajene pozitivističke aparature. To bi se poglavito moglo ustvrditi za tekstove bliske pravcu «nove etnografije», ali ne samo za njih.

Ratovati kod kuće, objavljivati vani?

Hrvatski su znanstvenici pripadnici «maloga» naroda, a žive u zemlji koja je u ratu. Znanstvenici «velikih» naroda žive u miru i objavljuju *kod kuće* i to u međunarodno priznatim časopisima koji su uredno pokriveni sekundarnim publikacijama. Nalazimo se u nezavidnoj situaciji: moramo ratovati i preživjeti u vlastitoj zemlji, a objavljivati u tuđoj – ako želimo *kod kuće* biti priznati kao znanstvenici. Kolege iz «velikih» naroda u dvostrukoj su prednosti!

Ali, kako je – tako je. Izložiti ću neka pitanja povezana uz objavljivanje znanstvenih radova i kod kuće i vani. Jer: moramo objavljivati i vani, ili barem na stranim jezicima, ako želimo međunarodnu afirmaciju vlastitoga znanstvenog rada. Ne možemo se povući u izolaciju unutar naših ugroženih granica i pjevati poput naivnih i gladnih entuzijasta u prošleme svjetskom ratu: «Sijaj ćemo pšenicu do neba, Amerika gladna neka gleda!».

Sve veća međunarodna povezanost hrvatske folkloristike i etnologije u novije vrijeme ima i drugih posljedica osim povećanoga broja metateorijskih tekstova. U humanističkim i povijesnim znanostima u Hrvatskoj (kao i drugdje, ali posebno u zemljama koje su padom socijalizma promijenile društveni poredak) sve je jača težnja za nadilaženjem nacionalnih granica i za probijanjem jezičnih i kulturnih barijera, a to se može postići jedino objavljivanjem na svjetskim jezicima – u stranim ili u domaćim publikacijama. Težnja za međunarodnim probojem domaće znanosti povezana je i s većom strogošću u izdavačkoj politici znanstvenih časopisa i godišnjaka. Uloga recenzenata postaje sve važnijom, traže se sve više strani recenzenti da bi se izbjegao sindrom provincijalizacije. Pojedine struke u Hrvatskoj i nemaju dovoljno vrhunskih stručnjaka koji bi mogli nezainteresirano prosuđivati znanstvene radove. Sve to nedvojbeno pomaže u podizanju kakvoće znanstvenih tekstova – ali ima i značajnih negativnih posljedica. Modeli preuzeti iz prirodnih znanosti sve više utječu na domaće publikacije humanističkih i povijesnih struka. Uredno navođenje izvornika, a i znanstvena akribija uopće, svakako pomažu jasnoći i uporabljivosti teksta. Nitko pametan ne može imati ništa protiv toga. Međutim, primjena univerzalnih scientometrijskih mjerila u rukama državnih službi kao uvjeta za reizbor i napredovanje u znanstvenim zvanjima, brojanje referenci, briga o referiranosti u časopisima kao što je *Current Contents* i drugim sekundarnim publikacijama i bazama podataka, uniformno uređivanje tiskovina po preporukama financijera, obvezno kategoriziranje članaka na izvorne, pre-

gledne i stručne radove, prethodna priopćenja i referate sa znanstvenih skupova – sve to utječe i na stil i na grafičko oblikovanje, pretvarajući malobrojne folklorističke publikacije u karikature kemijskih i fizikalnih izdanja. Oblik uvijek povratno utječe na sadržaj – lanci UDK brojeva u zaglavlju tekstova kao da sputavaju teško izobrene začetak folklorističke interdisciplinarnosti obnovljenim duhom neopozitivizma: može li tekst s toliko brojeva u zaglavlju uopće biti prava znanost? Mnogi će se laik upitati nije li svo to bavljenje folklorom ipak neko neozbiljno svaštarenje, sumnjiva esejistika?

Uvriježilo se mišljenje (opet potaknuto scientometrijom) da treba uvijek citirati što novije, recentne autore, posebno strane. Duboko sam uvjeren da se u folkloristici i etnologiji (kao, uostalom, i u drugim humanističkim i povijesnim strukama) taj princip jednostavno ne može sprovesti: za razliku od fizičara ili kemičara koji u dobrom prošlostoljetnom duhu napretka znanosti uvijek moraju raditi na temelju novih, najsvježijih rezultata svojih svjetskih kolega i gotovo ništa više ne mogu naučiti od Paracelsusa ili Newtona, mi humanisti i povjesničari moramo općiti i sa srednjovjekovnim ili čak antičkim autorima kao s ravnopravnim sugovornicima. To, dakako, ne znači da smijemo zanemariti istraživanja nama suvremenih kolega u drugim zemljama.

Uz objavljivanje folklorističkih i etnoloških rasprava na stranim jezicima (i za stranu publiku) povezani su još neki problemi. Jedan od njih tiče se predmeta istraživanja i proučavanja. Naša su istraživanja gotovo isključivo »domaća«. Hrvatski folkloristi i etnolozi istražuju tradicijsku kulturu i folklor vlastitoga naroda i vlastite zemlje, dok se zapadnoeuropski i američki kolege pretežito bave tuđim kulturama, ponajviše u slabo razvijenim zemljama Afrike, Azije ili pacifičkih otočja. Ta razlika je u njemačkoj terminologiji i etnološkoj tradiciji poznata kao razlika između *Volkskunde* i *Völkerkunde*, i nikako nije bezazlena. U njoj se zrcale ekonomske, povijesne i političke prilike – riječ je o kontekstu znanstvenog djelovanja. U metateorijskim razmatranjima kontekst je važan koliko i u samome istraživanju: ne smijemo ga zanemariti. Ukratko, hrvatski fizičar koji istražuje na primjer poluvodiče lakše će objaviti svoj rad u nekom stranom znanstvenom časopisu nego hrvatski folklorist koji je napisao studiju o usmenoj poeziji malog slavonskog sela. Jasno je da na humanističkom i povijesnom području postoje (i moraju postojati) nacionalno usmjerena istraživanja, važna za domaću, nacionalnu kulturu. Rezultate tih istraživanja teško je objaviti u stranim časopisima – ali bi ih bilo dobro objaviti na stranom jeziku u domaćem časopisu s međunarodnim pretenzijama (razmjenom i distribucijom) i tako ih približiti stranom čitateljstvu. Osim toga, u humanističkim i povijesnim znanostima rezultati istraživanja često se objavljuju u knjigama – što je u prirodnim znanostima rijetkost. Naći stranoga izdavača za knjigu s domaćom problematikom skoro je nemoguće – ukoliko se ne radi o knjizi čija je tema rat na prostorima bivše Jugoslavije.¹

U folkloristici i etnologiji (i u svim drugim antropološkim istraživanjima, uostalom) postoji mogućnost i potreba pisanja komparativnih studija koje imaju već stoljetnu tradiciju, ali zahtijevaju od autora temeljito poznavanje tuđih kultura, jezika i građe. Zato će se mladi znanstvenici, žele li objavljivati izvan nacionalnih međa, uvijek radije odlučiti za pisanje teorijskih (ili metateorijskih) tekstova, jer će takvi tekstovi imati nešto veću šansu da budu

¹ Donekle pojačano zanimanje međunarodne javnosti za hrvatsku i bosansko-hercegovačku tematiku preskupo je plaćeno krvlju i ratnim stradanjima, ali o ratu se ne smije šutjeti! Zbirka rasprava s ratnom problematikom nekolicine hrvatskih etnologa i folklorista pod naslovom *Fear, Death and Resistance* (Čale Feldman et al. 1993) tražena je i čitana izvan Hrvatske. Knjiga sadrži i tekstove prethodno objavljene na hrvatskom jeziku u tri časopisa (*Narodna umjetnost*, *Etnološka tribina* i *Domest*) i važna je ne samo svojom tematikom, nego i promicanjem novih etnografskih metoda. Vjerujem da bi na sličan način (nastojanjem udruženih izdavača) u boljim prilikama bilo moguće objavljivati i druge folklorističke i etnološke knjige, isto tako na stranim jezicima. Kao uzor mogla bi poslužiti izdanja Akadémiai Kiadó u Budimpešti, koja izlaze već desetljećima.

publicirani. Osobno sam i sam sklon pisanju teorijskih tekstova i mislim da bez poznavanja suvremenih svjetskih teorija nije moguće napisati zaista dobar znanstveni rad. Ipak, čini mi se da je posebnost (i zadaća) folkloristike i etnologije očuvati kontinuitet istraživanja, zadržati onaj pravi odnos između terenskog rada, obrade i publiciranja prikupljene građe, pisanja teorijskih tekstova i primjene suvremenih metoda i teorija u vlastitome radu. Poznavanje teorije «samo» je važan preduvjet istinskoga znanstvenog rada.

Još nenapisana komparativna povijest antropologije, etnologije i folkloristike u raznim zemljama svijeta bila bi zanimljivo i napeto štivo. Vjerojatno bi pokazala uzroke neravnomjernoj zastupljenosti *Volkskunde* i *Völkerkunde* u pojedinim zemljama Zapada. Nema sumnje da su kolonijalni interesi u velikoj mjeri utjecali na istraživanje tuđih kultura, kao što nema sumnje i da je npr. američkim antropolozima i jeftinije i zanimljivije istraživati nerazvijena plemena po drugim kontinentima nego prodirati u zatvorene etničke enklave kojima obiluje *melting pot* novoga svijeta.

U sjeni željezne zavjese

Koji su razlozi zatvaranja hrvatske folkloristike i etnologije u nacionalne granice lako je pretpostaviti. Pretežito seljačka struktura hrvatskog pučanstva sve do najnovijeg doba, spora industrijalizacija i bogatstvo «narodnog blaga» i tradicijske kulture pružali su dovoljno građe za istraživanje. S druge strane, borba za dokazivanje i očuvanje nacionalnog identiteta u borbi protiv stranih vlasti i utjecaj romantizma usmjerili su prve istraživače na domaće običaje i folklor.² Ne treba zaboraviti ni utjecaj s njemačkoga govornog područja i iz Središnje Europe općenito. Bili smo krajnji istok Austrougarske monarhije – nešto egzotičnije nikome nije ni bilo potrebno.

Naravno, od davnine pa sve do naših dana bilo je hrvatskih istraživača stranih zemalja i kontinenata. Dovoljno je spomenuti «hrvatskog Mlečanina» Marka Pola, braću Seljan ili Dragutina Lermana. Među kršćanskim misionarima bilo je, a i danas ima, mnogo Hrvata. Iako su putovanja naših ljudi rezultirala ponekad značajnim etnografskim zbirkama, sve je to ipak ostalo na avanturističkoj, putopisnoj ili misijskoj djelatnosti. U Hrvatskoj *Völkerkunde* ne postoji kao sustavno ustrojena znanost. Postoje samo neki vrijedni rezultati pojedinačnih istraživanja.

Osvrnemo li se na proteklih pola stoljeća, vidjet ćemo da tematsko omeđivanje istraživanja tradicijske kulture i folkloru na domaće prostore nije značilo i znanstvenu izolaciju hrvatske folkloristike i etnologije. Razlike u političkim sustavima otežavali su naše dodire sa Zapadom, ali ih nisu mogli prekinuti. Skupina istraživača u današnjem Institutu za etnologiju i folkloristiku svojom je djelatnošću, osobito godišnjakom *Narodna umjetnost*, ostvarila svojevrstan most između Istoka i Zapada: prikazi znanstvene literature u *Narodnoj umjetnosti* predstavljali su mali, ali značajan prodor kroz željeznu zavjesu.³ Nakon faze tinskoga istraživanja folkloru i običaja u Hrvatskoj (što je urodilo

² Borba za očuvanje nacionalnog identiteta jedan je od pokretača i hrvatske znanstvene orijentacije danas. Podijeljenost između želja za sudjelovanjem u međunarodnoj znanosti i težnje za promicanjem vlastitih nacionalnih vrijednosti samo je prividna. Cilj svake razumne znanstvene orijentacije morao bi biti afirmacija vlastite kulture i znanosti u drugim zemljama, a to podrazumijeva i pojačanu znanstvenu suradnju u međunarodnim krugovima.

³ Na primjer, kolege iz bivšeg SSSR-a i Bugarske mnogo puta su isticali svoju zahvalnost – *Narodna umjetnost* često je za njih bila jedini dostupan izvor informacija o novim naslovima i znanstvenim postignućima na Zapadu. U promijenjenim uvjetima *Narodna umjetnost* donekle mijenja svoj profil: izlazi dvaput godišnje (svaki drugi broj je na engleskom jeziku), nastojeći ostvariti što bolju povezanost s europskom i svjetskom znanstvenom javnošću.

monografijama, knjigama i člancima o Istri, Sinjskoj krajini, Hrvatskom zagorju, Braču, Zlarinu itd.), djelatnici Instituta u posljednja dva desetljeća sve su skloniji novim strujanjima. I etnolozi i folkloristi ne bave se samo povijesnim razinama, nego nastoje pratiti suvremeno stanje u društvu i folkloru – u početku kao transformacije tradicijske kulture i folkloru, a zatim sve više kao legitiman proces. Istraživanja kulture svakidašnjice, dječjeg folkloru, zanemarenih verbalnih žanrova, političkog plakata i rituala u politici, scenskih svojstava običaja i sl. približila su hrvatske znanstvenike njihovim zapadnim kolegama. Promjene nisu zamjetne samo u predmetu istraživanja nego i u teorijskim temeljima: od kritike pojma »narod« i zalaganja za kontekstualnu folkloristiku, preko raznih strukturalističkih i semiotičkih utjecaja, postmodernističkih poigravanja granicama klasičnih znanstvenih disciplina i žanrova, do pokušaja nove interpretativne etnologije. Čak i među zastupnicima kulturnopovijesnih metoda u hrvatskoj etnologiji može se primijetiti »novi vjetar«: mitološka istraživanja pod utjecajem filologije, donekle bliska i radovima ruskih mitologa Ivanova i Toporova. Jednom riječju, hrvatski folkloristi i etnolozi nisu čekali uspavani u sjeni željezne zavjese. Problem je uglavnom u tome što se njihov glas nije uvijek čuo dovoljno daleko.

Čitanje staroga teksta u novom kontekstu

Izjasnio sam se već u prvom odlomku: rani rad »Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti« temelj je moga svekolikog bavljenja folklorom, čak i nakon šesnaest godina koje su protekle od objavljivanja. Moglo bi se pomisliti da to i nije baš laskavo: od znanstvenika se i dalje očekuje napredak. Ako sam zadovoljan vlastitim početničkim radom, to bi moglo značiti da ne slijedim nova postignuća. U svoju obranu ipak moram ponešto reći.

Kao prvo, »Metateorija« nikako nije samo moja, u njoj su izložene glavne teze kontekstualne folkloristike onako kako su iskazane u tekstovima stranih i domaćih autora.

Kao drugo, u ovom tekstu već sam spomenuo da u folkloristici (kao i u drugim humanističkim strukama) ne »igraju« samo najnovija postignuća i najrecentniji citati. Ponekad mi se čini boljim držati se jedne suvisle teorije u nizu istraživanja, nego skakati od teze do teze ne primjenjujući ih u praksi. Činjenica je da nove teorije nastaju baš nadograđivanjem starih. Na primjer, bez Proppove knjige *Morfologija bajke* (1928) i djelatnosti Praškog lingvističkog kruga tridesetih godina ne bi se mogao zamisliti strukturalizam u znanosti o književnosti sedamdesetih godina.

Kao treće, u »Metateoriji« sam se zalagao za razlikovanje prakse, teorije i metateorije u folkloristici. Premda je moguće da se pojedini znanstvenik bavi samo jednom od njih, zapisivanje folklorne građe i golo dokumentiranje uvijek traži i tumačenje i daljnju obradu. Bez teorijskoga promišljanja i ne može se prikupljati »narodno blago«, a bez metateorijskoga temelja (svjesnog ili nesvjesnog) nema čak ni motivacije za folklorističku djelatnost u cjelini, pa ni djelovanja na preostalim dvjema razinama. Pisati uvijek iznova nove metateorijske i teorijske tekstove na temelju najnovijih disparatnih teorija koje se javljaju u svijetu može se pretvoriti u grozničavu epigonsku djelatnost, upravo znanstveni promiskuitet. Takvim tempom mogu se pisati samo prikazi, pregledni članci ili pripreme za predavanja o recentnim teorijama.

Kao četvrto, dosljednost i nije najgora vrlina. Iako su prošla vremena stabilnih i cjelovitih sustava u filozofiji i znanosti, još se uvijek može primijetiti kod priznatih autora načelo: jedan autor, jedna teorija. Dakako, dobri autori tijekom života modificiraju i nadopunjuju vlastitu teoriju, ali je gotovo nikada ne mijenjaju potpuno. Na metateoriji temelji

se teorija: na »Metateoriji« temeljena je teorija koju primjenjujem u vlastitim etno-teatrološkim i drugim istraživanjima. Izučavanje mijene funkcija unutar običaja i obreda zasniva se na poimanju folklor kao procesa u kontekstu.⁴

Ipak, lagao bih kad bih tvrdio da se u svemu slažem sa starim tekstom »Metateorije«. Mnogo je toga što bi tek trebalo napisati, a ima i ponešto što bi trebalo ispraviti. Dio toga nadam se napisati u ovome tekstu.

»Metateorija« započinje definiranjem temeljnog pojma, »dobre saksonske složenice« *folklore*. Svaka se znanost gradi aksiomatski, što dopušta izvjesnu arbitrarnost definiranja. To zapravo znači da u načelu možemo izabrati svaku valjanu definiciju koja omogućuje postavljanje teorije i koja će izdržati provjeru u istraživačkoj praksi. U »Metateoriji« sam krenuo od početaka, od Thomsove definicije iz 1846. godine, koja folklor smješta u prošlost. Thoms nazivom folklor imenuje »narodno znanje« te »navike, običaje, obrede, vjerovanja, balade, poslovice itd. iz starih vremena« (Thoms 1965:5). Tvorcu pojma folklor prvome možemo zamjeriti neodrešenost u definiranju. Od samih početaka pojam folklor svojim opsegom i sadržajem nije jednoznačno određen: Thoms s jedne strane piše o njemu kao o grani književnosti, a s druge strane uključuje i »narodno znanje« i običaje. Ne možemo mu zamjeriti: njegova definicija pripada prvoj polovici devetnaestog stoljeća, nastala je u sasvim različitoj situaciji od naše (ili mi barem tako vjerujemo). Mnogoznačnost je održala termin folklor u uporabi. Mnogoznačnost i neodrešenost dopustile su »varijacije u smislu što ih život nameće znanstvenim terminima kao i drugim riječima« (Saintyves 1935:29). Baš tu mnogoznačnost i mogućnost variranja htio bih iskoristiti danas, šesnaest godina nakon »Metateorije«. U ono vrijeme kontekstualna je folkloristika još uvijek bila novost. Pod utjecajem starijih kolega iz Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, poglavito Maje Bošković-Stulli, prihvatio sam tada definiciju folklor kao »umjetničke kontaktne komunikacije«. Definicija je bila zasnovana na pregledu teza o folkloru koje su dali Alan Dundes (1964), Dan Ben-Amos (1971) i Kiril Čistov (1975). Već u »Metateoriji« zapitao sam se po čemu se razlikuju umjetnička i neumjetnička komunikacija, te kakva je razlika između »kontaktne« umjetničke komunikacije i »kontaktne« umjetničke *folklorne* komunikacije. Mudro sam izbjegao odgovor. Ni danas ne bih ulazio u škakljivu i sklisku elaboraciju tih tema. Slutim da bi ona mogla osporiti gorenavedenu definiciju, prilagođenu potrebama trenutka i primjeni strukturalizma i teorije komunikacije u hrvatskoj folkloristici. Čini mi se, uostalom, da uporaba »kontaktne« komunikacije i nije najveći problem spomenute definicije. Problem je u pridjevu »umjetnička«. Uvođenje toga pridjeva u definiciju posljedica je izobrazbe folklorista, koji su većinom studirali književnost, glazbu ili povijest (likovne) umjetnosti. Školovani na izučavanju umjetničkih djela građanske kulture, pristupali su proučavanju folklor kao »narodne umjetnosti«. O tome svjedoči i naslov hrvatskog časopisa za etnologiju i folkloristiku, koji se i dalje (zbog kontinuiteta) zove *Narodna umjetnost*. Moglo bi se tvrditi da je pridjev »umjetnička« odraz interdisciplinarnе podjele područja istraživanja, po kojoj su se folkloristi bavili umjetničkim sferama tradicijske kulture (folklorom), dok su se etnolozi uglavnom bavili običajima kao kontekstom folklor. Takva pragmatična shema s vremenom postaje sve upitnija. Etnolozi u Institutu svojom djelatnošću odavno već nisu »kontekstualni servis« folkloristima, postali su po broju, vrsnoći (i znanstvenim zvanjima) najjača skupina etnologa u Hrvatskoj. S druge strane, folkloristička istraživanja proteklih desetljeća proširila su svoj predmet proučavanja i na izvanumjetničke pojave i procese. Tako, na primjer, istraživači usmene književnosti sve više pozornosti posvećuju

⁴ Svoje poglede na problem folklorne kazališta u Hrvatskoj sustavno sam izložio u knjizi *Izvan teatra* (Lozica 1990) i u članku »Problemi etnoteatrologije« (Lozica 1993).

donedavna zanemarenim žanrovima verbalnoga folkloru, među kojima ima i takvih koji se (npr. pričanje o životu) nikako ne mogu svrstati u sferu umjetničke književnosti. U »Metateoriji« sam načeo i taj problem odnosa folkloru i »visoke« umjetnosti, upozorivši na neke značajke građanske umjetnosti od romantizma do danas, koje folklor ne poznaje, prije svega svijest o potrebi čuvanja djela kao vrijednosti izvan konteksta. Ustvrdio sam i da je svjesna estetska funkcija strana folklornom procesu. I danas vjerujem da je u načelu tako, iako je poznato da svijest o vrijednostima može biti nazočna npr. kod dobrih pripovjedača, glazbenika ili rezbara. Sve to ne umanjuje stvarne umjetničke vrijednosti folkloru, koje su neupitne. Riječ je samo o kontekstu, točnije o namjeni i recepciji folkloru u izvornome kontekstu. Najzad, i kapitalno pionirsko djelo Jakobsona i Bogatirjova (1929) ne govori o folkloru kao osobitom obliku umjetnosti, nego stvaralaštva. U duhu takvog suptilnog razlikovanja danas više ne bih bio sklon definiciji folkloru kao umjetničke kontaktne komunikacije. Ako baš ne mogu izbjeći definiciju, radije bih ga definirao kao usmenom tradicijom uvjetovan verbalni, glazbeni, plesni, predstavljački i likovni izraz.

Folkloristika – etnologija – kulturna antropologija

Ispuštanje pojma umjetnosti u definiciji folkloru ponovno potiče raspravu o odnosu folkloristike i etnologije. Rasprava je u današnjoj postmodernističkoj situaciji zapravo anakrona, ali joj se uvijek iznova vraćamo. Humanistička i povijesna područja znanosti, suočena s vlastitim problemima u istraživanju ne prestaju pozivati na pomicanje uvriježenih disciplinarnih granica, a u tome im danas pomaže duhovno ozračje postmoderne. Istini za volju, pomicanja granica i primjene metoda jedne znanstvene discipline u drugoj bilo je oduvijek, pa i u modernističkom razdoblju – sjetimo se samo silovitog prodora lingvistike i teorije informacije u druge humanističke discipline, što i nije bilo tako davno. Znanstvenici iz prirodnih znanosti također poznaju takve utjecaje, iako u daleko manjoj mjeri – zbog veće potrebe praćenja recentnih rezultata u vlastitoj struci i zbog uže specijalističke izobrazbe u tim znanstvenim sferama znatno je teže biti upoznat sa suvremenim stanjem u drugim strukama. Zato »prirodnjaci i tehničari« oduvijek sa skepsom reagiraju na humanistička previranja među disciplinama, koja im se čine neozbiljnim i »neznanstvenim«. Bavljenje ljudima i njihovim stvaralaštvom zbližava humanističke i povijesne znanosti – one su se, uostalom, vrlo kasno odvojile od »majke sviju znanosti«, filozofije. Izobrazba humanista i povjesničara ni danas nije usko specijalistička, što potiče uzajamne utjecaje. Postmodernistička »polilogija« usprkos svemu tome ipak ima svojih problema, jer prelaženje granica jedne discipline obično završava u drugoj – a malo je znanstvenika koji su tome dorasli. Univerzalizam renesansnih učenjaka, pa čak i širina enciklopedista osamnaestog stoljeća u naše su vrijeme nemogući. Često nailazimo na otkrivanje »tope vode« i na diletantizam. Rješenje je vjerojatno u interdisciplinarnoj suradnji i timskim istraživanjima, no to je u humanističkim disciplinama relativno rijetka praksa.

Folkloristika i etnologija toliko su bliske da nije uvijek lako povući razliku. To što je bavljenje folklorom (povijesno gledano) starije od sustavne etnološke znanosti navodilo je (i još uvijek navodi) neke etnologue da u folkloristici vide ranu fazu (danas nepotrebnu) etnologije. U »Metateoriji« sam, čini mi se, pokazao neodrživost takvog mišljenja, posluživši se razlikovanjem razina tekture, teksta i konteksta u folkloristici i etnologiji. Ponovit ću to ukratko i ovdje, za potrebe slovenskoga čitateljstva. Kad je riječ o predmetu istraživanja, ono što je u folkloristici tekst, u etnologiji je samo dio tekture. Kontekst folkloristike (ljudi i njihov život) jest u etnologiji tekst. Na primjeru verbalnoga folkloru to se može prikazati shemom:

FOLKLORISTIKA			
TEKSTURA	TEKST	KONTEKST	
Jezična obilježja, način izvedbe	Pjesma, priča itd.	Situacija izvedbe (način života)	Razne kulture, čovječanstvo
	TEKSTURA	TEKST	KONTEKST
ETNOLOGIJA			

Polemizirajući s gledištem koje u folkloristici vidi predznanstveni stadij etnologije, upozorio sam na potrebu uspoređivanja *recentnih* stanja obiju sfera. Ipak nisam mogao opovrći glavni prigovor folkloristici kao znanosti, naime da ona nema vlastitih metoda, nego se koristi u istraživanju metodama drugih disciplina. Zaključio sam da ako folkloristika i nije autonomna znanost ili disciplina, ona ipak ne može biti dijelom etnologije ili sociologije, nego će prije biti konglomerat različitih disciplina sjedinjenih predmetom proučavanja, tj. područjem istraživanja.

Danas bih to, zbog jasnoće, drukčije formulirao – iako se u osnovi slažem s gornjom tvrdnjom. Folkloristika u postmodernističkom ozračju ima baš tu prednost da nije koncipirana čvrsto kao klasična parcijalna znanost u pozitivističkom smislu. Baš to što je određena svojim predmetom i što se u istraživanju toga predmeta služi metodama i suradnjom različitih znanosti određuje folkloristiku kao interdisciplinarno područje istraživanja, a ne kao samostalnu znanost ili znanstvenu disciplinu. Pitanje odnosa folkloristike i etnologije, dakle, nije pitanje odnosa dviju znanstvenih disciplina. Folkloristika nije dio etnologije, niti njezina rana faza. Folkloristika je područje istraživanja na kojemu interdisciplinarno surađuju i etnolozi, zajedno s filozofima, stručnjacima za književnost, muzikolozima, koreolozima, teatrolozima, povjesničarima umjetnosti i znanstvenicima drugih humanističkih i povijesnih disciplina.⁵

Propitivanje položaja vlastite struke osjeća se i u tekstovima hrvatskih etnologa (Sklevicky 1991; Prica 1992; Čapo Žmegač 1993). U raspravi o pitanju oko možebitne promjene imena etnologije u kulturnu antropologiju sklon sam mišljenju da je kulturna antropologija širi pojam, pogodan možda i kao zajednički nazivnik etnologije, folkloristike i još nekih drugih bliskih znanstvenih sfera. Naravno, tako široko koncipirana kulturna antropologija još je interdisciplinarnija od folkloristike, pa se u tom slučaju nikako ne radi o pukom preimenovanju etnologije. U birokratskim sistematizacijama znanosti folkloristika (zbog svega što sam gore izložio) obično nema svoje mjesto, nego je rascjepkana, jer su takve sistematizacije nesklone interdisciplinarnosti. Iz toga nastaju teškoće administrativne naravi i problemi s financiranjem istraživanja – ali znanstvene koristi od tako zasnovane folkloristike daleko nadmašuju te teškoće. Vjerujem da je budućnost u povezivanju i suradnji znanstvenika različite izobrazbe i profila, a ne u zatvaranju u neopozitivističke rezervate strogo specijaliziranih stručnjaka.

⁵ Iako je određena predmetom proučavanja, a ne jedinstvenom metodologijom, folkloristika ipak ima i metodoloških posebitosti, koje moraju poštovati svi znanstvenici kad se bave folklorom. Dijelom su to opća pravila zapisivanja građe, njezine obrade i pisanja tekstova. Postoje i specifične metode izučavanja pojedinih aspekata folkloru. Tako su muzikolozi koji se bave folklorom glazbom razvili metodologiju etnomuzikologije, koreolozi etnokoreologije, teatrolozi etnoteatrologije, književni znanstvenici imaju svoje metode itd. Sve te specijalističke struke imaju svoju povijest, neke imaju i međunarodna društva, međunarodna glasila, kataloge i baze podataka.

Završna digresija o identitetu i folkloru

Osobni ton teksta želim radikalizirati u završnome dijelu. Osjećam da je motiv koji se provlači cijelim tekstom skepsa prema specijaliziranoj, parcijalnoj znanosti. Što je više specijaliziranih disciplina, to je manje znanja dostupno pojedincu, cjelovitost ljudskog znanja sve je usitnjenija. Ne znam, možda i proučavanje folkloru tako utječe na mene – jer folklor jest «narodno znanje», dostupno svima u zajednici, opća utjeha u tradicijskim sredinama. Danas, u ozračju postmoderne i u kontekstu rata koji traje, sve mi je teže razumjeti prošlostoljetni vedri pozitivistički optimizam, vjeru u svemoć ljudskog razuma i znanosti. Vjera modernog zapadnjaka u napredak čovječanstva čini mi se slabom i privremenom zamjenom za jedinstvo s prirodom i Bogom, i za cjelovitu sliku tradicijskih kultura. Sve su to dodatni argumenti za koncepciju interdisciplinarnosti, za pokušaj nadilaženja rascjepkanosti i fragmentarnosti koje su ugrozile prirodnu ljudsku težnju za cjelovitošću, za što potpunijim ljudskim znanjem.

Pitanje identiteta zapravo je pitanje cjeline. Možda to ne mogu do kraja argumentirati, ali osjećam da je tako. Vjerujem da u takvom razmišljanju nisam usamljen. Pokušat ću to izložiti, iako znam da moje izlaganje, ostajući metateorijskim, ipak mora imati i značajke filozofskog diskursa. Moja mi formalna izobrazba i to dopušta (studij filozofije) – neka onda i to bude prinos humanističkoj interdisciplinarnosti.

Zaista, ljudima cjelina nedostaje. Dolaskom na svijet nismo samo dospjeli u jezik – započinjemo postojati. Kao subjekti u nastajanju učimo razlikovati sebe od okoline. Uz pomoć drugih gradimo postupno sebe kao nositelja svjesnih doživljaja, kao ono što spoznaje (pa i kao uvjet spoznaje). Postajemo sve više bolno svjesni međa vlastitoga tijela kao «zatvora duše». Brodolom rođenja⁶ kao da nas je izdvojio iz cjeline nepostojanja (o kojoj ne znamo ništa), otjelovio nas je, usadio u materiju, u zemaljsku zbilju svijeta određenu modusima prostora i vremena. Život i svijet u koji smo katapultirani abdominalnom hidraulikom funkcionira kao egzil kojemu se moramo prilagoditi (ili ga napustiti). To je progonstvo otežano i time što smo lišeni izravnoga znanja o zavičaju: rođeni smo u progonstvu, a žudimo za cjelinom kao za neznanim zavičajem. U životu mi smo samo dio cjeline, naša je vlast ograničena. Pripadamo svijetu, ali naša je veza sa cjelinom nepotpuna, naš način ljudskog opstanka tek je djelić svijeta oko nas. Nitko nije otok, ali drugim otocima vladaju drugi. Kao pojedinci suočeni smo s drugima i mnoštvom, opkoljeni i prožeti prirodom i društvom. Žudimo za cjelinom i cjelovitošću, nastojeći kontrolirati barem vlastito Ja, kao krhotinu cjeline preostalu nakon brodoloma rođenja, ali i tu su naše moći ograničene. Ja je sraslo s organizmom, a organizam je prostorno i vremenski sazdan. Arhivi našega svjesnog sjećanja ne sadrže izvorne podatke o razdoblju prije brodoloma (i nekoliko godina nakon njega), a budućnost i smrt izmiču našem znanju. Poput okruglih Platonovih androgina iz Aristofanov govora u Gozbi (raspolovljenih jer udariše na bogove), tako i mi težimo (izgubljenoj?) cjelini. Ako je vjerovati Platonu, ljubav (eros) je drugo ime toj žudnji za cjelinom, a ujedno i filozofskom nagonu za spoznajom ideja.

Pitanje ljudskog identiteta prožeto je žudnjom za cjelinom. Postanak te žudnje izmiče našem znanju, kao i sama cjelina. U egzilu pojedinačnoga postojanja mi se, doduše, koristimo pojmovima cjeline i cjelovitosti, presađujući ih u prostornovremenski okvir na koji smo osuđeni. Tako cjelinom obično nazivamo svaku pojavu čiji su nam dijelovi razumljivi isključivo kao sastavnice koje tu pojavu tvore, a cjelovitost nam je značajka

⁶ O brodolomu rođenja danas najsvuvislje piše i govori Peter Sloterdijk u svojim frankfurtskim predavanjima (Sloterdijk 1992).

svakoga ustrojstva kojemu su dijelovi u takvu uzajamnm odnosu koji nije moguće promijeniti bez gubitka biti ili bez raspada cijeloga ustrojstva. Ali, izvan zavičaja, u jezicima egzila, pojmovi cjeline i cjelovitosti mogu biti samo metafore. Prava cjelina ne poznaje granice prostora i vremena, a naše Ja je rođenjem čvrsto usidreno baš u modusima prostora i vremena. Željeli bismo biti cjelinom, premostiti jaz koji naše partikularno postojanje dijeli od prave cjelovitosti, no čini se da ljudski život ne pruža za to mogućnosti. Biti cjelinom znači ne biti ljudskim bićem – u situaciji u kojoj smo se našli nakon brodoloma rođenja, žudnja za cjelinom iskazuje se kao pretežak zahtjev za dokinućem nas samih kao ljudi, kao vremenski i prostorno određenih bića. Mi postojimo i dalje, žudnja ostaje. Naše životno iskustvo ne uključuje doživljaj cjeline, možemo je samo okvirno pojmiti kao nešto različito od, ili čak suprotno našem partikularnom postojanju. Ljudska svijest ne poznaje cjelinu izravno. Od svih glagola kojima raspolažemo, cjelini kao da pristaje samo glagol biti, a mi nismo cijeli. Glagol biti, međutim, govori o egzistenciji, opstanku u sferi zbilje, u prostorno–vremenskom svijetu dostupnom ljudskom iskustvu. Pripisati cjelini *isključivo* prostorno–vremensko postojanje znači smjestiti cjelinu u kategoriju ograničenih, pojedinačnih bića, dakle negirati njezinu cjelovitost, njezinu bit. Ljudski gledano, cjelina nije, ona ne postoji, nje nema – zato i jest predmet naše žudnje. Cjelina izmiče svakoj kategorizaciji kao nerazlučiva, nediferencirana apsolutnost, u njoj su pomirene (i sukobljene) baš sve suprotnosti, pa i bitak i nebitak. Misao o biti cjeline ne temelji se na našem pozitivnom iskustvu, nego na negativnom iskustvu nepotpunosti, necjelovitosti. Svijest shvaća cjelinu jedino kao privaciju (negaciju) vlastite pozicije. Težnja za cjelinom nije svjesna, ona izvire iz introspekciji nepristupačnih slojeva psihe. Ja (kao supstancijalno biće koje teži cjelini) okreće sliku koju mu pruža vlastita svijest: nije cjelina neljudska, čovjek je necjelovit!

Iz prostornovremenskog (ljudskog) rakursa cjelina je nedokučiva majka svih ideala. Zatvoren između rođenja i smrti, čovjek ne može biti cjelinom, ma koliko tome težio. No težnja za cjelinom ne ukida se spoznajom o nedokučivosti cilja, ona ostaje i dalje sastavnicom iskonske ljudskosti, ujedinjujući u sebi dvojstvo nagona i (za)misli. Nepodnošljiva je težnja za nemogućim. Takva težnja protivi se djelatnom značaju čovjekove prirode. Suočen s nedostižnim i (po prostorno–vremensku egzistenciju) opasnim ciljevima, ljudski rod pribjegava obrambenim mehanizmima, da bi neutralizirao (iz bilo kojih razloga) neutažive težnje, čežnje, žudnje, pohlepe, želje, nagone. Nedokučivi ideali i ciljevi bivaju potisnuti, najčešće mehanizmima kulture i civilizacije (pojedinaca i zajednice), stvaranjem (i pojedinačnim prihvaćanjem) sustava vrijednosti u kojima ono što je neostvarljivo ili po društvo opasno postaje tabu, biva zabranjeno ili proglašeno ludim, nepristojnim, nedoličnim. Čovjekova urođena težnja za cjelinom kao temeljni nagon svjesnog i nesvjesnog duševnog života pojedinca sukobljava se s interesima drugih, zajednice, društva. Gledano u kontekstu kulture i civilizacije to je nemilosrdno egoističan nagon koji ne vodi računa o dobru i zlu za druge, primitivan nagon koji mora biti suzbijen ili preusmjeren. S gledišta pojedinca to je uvijek neutaživa želja za prevladavanjem i poboljšavanjem vlastitoga ograničenog položaja, glavni motiv djelovanja u prostoru i vremenu. Težnja za cjelinom izvorna je spontana snaga života. Prikazuje se i kao želja za dominacijom, kao Nietzscheova volja za moći – jer možemo težiti vlastitu boljitku i na račun drugih. Tek razumskim prihvaćanjem vlastite egzistencije kao koegzistencije s drugima i pristajanjem na ulogu vlastitoga Ja kao djelića u cjelini svijeta izbjegava se Hobbesov *bellum omnium in omnes*, stanje u kojemu je čovjek čovjeku vuk. Dakako, uklapanje u važeće sustave vrijednosti zajednice u kojoj živimo traži od nas potiskivanje žudnje za cjelinom, što nikad nećemo moći u potpunosti postići. Naše Ja ne može se pomiriti sa situacijom u kojoj smo se našli nakon brodoloma rođenja. Spriječeno u beziz-

glednoj žudnji za kozmofagijom, ne mogavši se identificirati s neograničenom cjelinom, Ja pristaje na postavljanje dohvatljivih ciljeva i na identifikaciju s ograničenim cjelinama.

Folklor jest i oduvijek je bio izraz i pokazatelj identiteta: osobnog, obiteljskog, plemenskog, rodovskog, staleškog, profesionalnog, lokalnog, regionalnog, nacionalnog. Folklor je pokušaj čovjeka tradicijske sredine da se identificira sa zemaljskim, dohvatljivim cjelinama, a u tzv. primitivnim društvima prošlosti i nerazvijenih društava čak i s pravom, božanskom cjelinom – obnavljanjem kozmogonije kroz obrede i mitove. Običaji i obredi, kao i folklor koji je uz njih povezan, način su da se premosti brodom rođenja. Repetitivnost folkloru i običaja slijedi ritam astronomskog i vegetacijskog ciklusa, nastojeći u ljudskoj zajednici ostvariti barem privid besmrtnosti i sigurnosti uvođenjem kružnoga vremena po uzoru na vječno obnavljanje prirode.

U »Metateoriji« sam pisao o romantičkim korijenima folkloristike koja je iz rakursa građanske inteligencije, razočarane neuspjehom revolucionarnih pokreta, posljedicama rane industrijalizacije i brzim promjenama života u gradovima, tražila u folkloru upravo stabilnost i izvanvremenske značajke. Jesu li opet došla neka slična vremena?

Sumnjičav sam prema sebi: Thomsova idealizirajuća i neodrešena definicija koja u prvi plan stavlja »narodno znanje« nekako mi je previše bliska.

Literatura

Ben-Amos, Dan, 1971. »Toward a Definition of Folklore in Context«, *Journal of American Folklore*, vol. 84, No 331, 3–15.

Čale Feldman, Lada et al. (uredili), 1993. *Fear, Death and Resistance*, Institute of Ethnology and Folklore Research, Matrix Croatica, X-press, Zagreb.

Čapo Žmegač, Jasna, 1993. »Etnologija i/ili (socio)kulturalna antropologija«, *Studia ethnologica Croatica* 5, 11–25.

Čistov, Kiril V., 1975. »Specifika fol'klora v svete teorii informacii«, u zborniku Tipološkičeskie issledovanija po fol'kloru, »Nauka«, Moskva, 26–43.

Dundes, Alan, 1964. »Texture, Text und Context«, *Southern Folklore Quarterly* 28, 4, 251–265.

Jakobson, Roman i Bogatyrev, Petr, 1929. »Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens«, *Donum Natalicium Schrijnen*, Nijmegen-Utrecht.

Lozica, Ivan, 1979. »Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti«, *Narodna umjetnost* 16, 33–55.

Lozica, Ivan, 1990. *Izvan teatra*, Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb.

Lozica, Ivan, 1993. »Problemi etnoteatrologije«, *Croatica* 23–24, 37–38–39, 189–201.

Prica, Ines, 1992. »Mala europska etnologija. Mogućnost postkričkog razdoblja«, *Dometi* 25, 3–4, 95–99.

Propp, Vladimir J., 1928. *Morfologija skazki*, Moskva.

Saintyves, Pierre, 1935. »Le Folklore. Sa définition et sa place dans les Sciences anthropologiques«, *Revue de Folklore Français et de Folklore Colonial*, numéro consacré a P. Saintyves, 26–61.

Sklevicky, Lydia, 1991. »Profesija etnolog – analiza pokazatelja statusa profesije«, u publikaciji Simboli identiteta (Studije, eseji, grada), ur. D. Rihtman-Auguštin, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 45–67.

Sloterdijk, Peter, 1992. *Doći na svijet, dospjeti u jezik* (Frankfurtska predavanja), Naklada MD, Zagreb.

Thoms, William, 1965. »Folklore«, u knjizi *The Study of Folklore*, ur. A. Dundes, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 4–6.

Turner, Victor, 1989. *Od rituala do teatra*, August Cesarec, Zagreb.

Povzetek

O folklori – šestnajst let po »Metateoriji«

Avtor izhaja iz zavesti o žanru folklorističnih in antropoloških razprav in se dotika problemov mednarodnega povezovanja in uveljavljanja hrvaške folkloristike in etnologije v svetu. V osrednjem delu besedila se ukvarja z definiranjem folklore in z mestom folkloristike v sistematizaciji znanosti; pri tem se opira na ponovno branje lastnega starejšega besedila »Metateorija v folkloristiki in filozofija umetnosti«, ki je izšlo leta 1979. Avtor ponuja novo definicijo folklore kot z ustnim izročilom pogojenega besednega, glasbenega, plesnega, gledališkega in likovnega izraza. V tem besedilu avtor obravnava folkloristiko kot raziskovalno področje, ne pa kot avtonomno znanost ali znanstveno disciplino. Besedilo končuje z daljšo digresijo o identiteti in folklori, v kateri predstavlja svoje poglede na razmerje med identiteto in celoto; pri tem poudarja vlogo folklore kot izraza in kazalca osebne, družinske, plemenske, rodovne, stanovske, poklicne, krajevne in narodnostne identitete.

Summary

On Folklore – Sixteen Years after the Metatheory

Using the knowledge about genre in folklore and anthropology studies, the author deals with the problems researchers endeavoring to make a name for Croatian folklore studies and ethnology are faced with in their international contacts. In the central part of his paper, the author defines folklore and the place of folklore studies within systematized science, on the basis of a new reading of his early work, "The Metatheory in Folklore Studies and the Philosophy of Art", published in 1979. The author gives a new definition of folklore as a verbal, musical, dance, drama and fine arts means of expression passed on by oral tradition. In this study he sees folklore studies as a field of research, not an autonomous science or scientific discipline. He ends his paper with an extended digression on identity and folklore, in which he presents his views on the relationship between identity and the whole, stressing the role of folklore as an expression and indicator of personal, family, tribal, clan, class, professional, local and national identity.